

մը չկար, ինչու որ կոփածոց քարերուն երեսն արդէն բորբոքվին մաշած էր:

Երկրորդ օրը ժամը 6էն ետքը տեղատարափ անձրևով ֆորունձայէն ճամբայ ելանք եւ հիւսիս-արեւմտեան ուղղութեամբ անցանք Պէկ-տաղէ լիւր դառիթափէն, որ Ս. Գրիգոր Լուսաորիչ չայ անտառանէն առեալ նաեւ Վանք-տաղը կ'անուանին:

Մալաթիայէն մէկ ժամ՝ յառաջ հասանք զՄալաթիա Խարբուգի հետ կապող նորաշէն ճամբան, որուն վրայէն կրնայ նաեւ կտաք ալ երթեալեկել: Ճամբան գէշ չէ շինուած, սակայն՝ ինչպէս ուրիշ ամէն նորութիւն, հոս գեւ խրտչելի եւ ատելի է թէ հէծեալը երազուեալ է թէ գրաստներուն: Այս պատճառաւ մենք ալ ստիպուեցանք դարերու ընթացքին մէջ գրեթէ տեղափոխուած հին ճամբէն ձիալարել, եւ այսպէս ժամը 9ին հասանք Մալաթիա — 1082մ. —:

(Մնայեալ է բաւ անգամ):

Ի ԵՂՈՒՆԻՆԿԱՆՍԻՆ

ԵՐԱՅԻՄԵԱՆ ԿԸ ՀԱՄԱՐՈՒԻ ԼԵՂՈՒՆ ԿԸ

Ինչ որ փոփոխել է, կը քայքայի կը հիննայ, վասն զի փոփոխութիւնն եղծիչ է վերջուպէս: Մարդ կը ծնանի մանուկ, փոխուելով նախ կը զարգանայ, կը կերպաւորուի, կը հաստատուի: Բայց յետոյ նոյն փոփոխութեան հետեւ ութեամբ կը սկսի մաշել, հիւծիլ, ծերանայ, մինչեւ կը մեռնի: Ծնունդը եթէ կայ՝ մահ եւս կայ: Արդ եթէ մարդ փոփոխական է, ի՞նչպէս կարելի է որ իւր լեզուն անփոփոխ մնայ, ուստի եւ անմահ: Այո՛, մարդուն պէս լեզուն ալ՝ զոր կը գործածէ, մահապառն է: Այսպէս ահա կենդանութենէ զրկուած են շատ սոս լեզուներ, որոնց վաղեմի գոյութիւնն ու կենսքը բնաւ տարակուսական չենք համարիր. առնք այժմ կենսական գոյութենէ գաբրած՝ հին մատենագրութեանց մէջ միայն կ'այրին: Այս մեծախաբիք պանծալութիւնը կը վայելէն այն ինչ լեզուները միայն, զորոնք ազգային գրականութիւնը պահպանած է բոլորական զնուով. իսկ այս վերջին գժբախտութեան հանդիպած են այն ազգերն, որոնք գրագէտներն առիթ չեն ունեցած ազգային լեզուն մատապաբերելով անմահացընելու, եւ կամ մենք բախտաւոր չենք եղած իրենց մատենագրական յիշատակները ժամանակին ձեռքէն կորցելու: Սակայն անգրգռուելի կը մնայ միշտ օս

ճշմարտութիւնը՝ թէ լեզուի մը հին գրականութեան մէջ պահած անմահութիւնը մեռելապատկեր մահապառն անմահութիւն մըն է, որ միշտ զուրկ է կենսքէ, վասն զի չի խօսուիր:

Այո՛, լեզու մը որպէս զի կարենայ կենդանի համարուի՝ անպատճառ խօսուելու է: Բարբառն ու խօսքը մարդու բնական կենաց ու կենդանութեան յայտարար նշանն է հասարակօրէն, երբ մեռնի մարդ, խօսին ալ կը դադրի: Այսպէս ալ մարդկային լեզուն այն ժամանակ միայն կրնայ ու պէտք է կենդանի համարուիլ, երբ դեռ կը խօսուի:

Այժմ եթէ ուզենք մեր խօսքը հին հայ լեզուին վրայ դարձնել, անոր համար ալ պիտի ստիպուինք ընդունիլ՝ թէ այլ եւս մեռած է, վասն զի չի խօսուիր: Արեւմտեան մեր հայերէնն ալ բախտակից եղած է միւս հին լեզուաց, որոնք գոնէ հնդեւրոպատոհմ նախամօր սերունդներն էին: Սակայն մենք ալ բարբախտ գտնուած ենք՝ ուրիշ նշանաւոր հին ազգաց պէս, վասն զի մեր ալ ազգասէր ու գրասէր նախնիք՝ անփոյժ չեն գտնուած իրենց կենդանի մայրենի լեզուն գրի առնելով ժամանակին՝ մեր մայրենի լեզուին հին կանքն ու կերպարանքն աւանդել մեզ, զոր մենք այժմ մեծ երկիւղածութեամբ եւ երախտագիտութեամբ պարտական ենք յարգել ու պահել իրրեւ անգին եւ անպիտո դասն մը:

Կարծենք չկայ գրագէտ մը, որ մեր հնականաց լեզուին կենսազուրկ վիճակին վրայ այլ եւս կասկած ունենայ: Չի գտնուիր հայագետաւ կամ հայաբաղարք մը, ուր գրականութենէ մեզ ծանօթ հայ լեզուն խօսուի: Հետեւապէս անկարելի է պնդել՝ թէ մեր հնագրոյժ բարբառը տակաւին կենդանութենէ զրկուած չէ: Եթէ այժմեան այլը եւս ալ գաւառաբարբառները մեր նախկին մայր լեզուին հետ համեմատենք, ստուգել շատ սեղ մեծ տարբերութիւն կը նշամարնքը. նաեւ այն գաւառալեզուներն, որոնք մեր հնագոյն լեզուին հետ տակաւին բաւական նմանութիւն կը ցուցնեն, իրենց մօր կենդանութիւն շնորհելու շափ անոր մետ նոյն չեն. որով կը հարկադրին անպայման կերպով վճռել թէ նի հայերէնն ու Ռասած է, վասն զի չի խօսուիր:

Խօսիլ թէ եւ կենդանութեան նշան մըն է, սակայն միանգամայն պատճառ է մահուան՝ գոնէ լեզուաց կենսքի մէջ: Բայց ո՞չ ապաքէն կենսքն ալ պատճառ է մահուան: Ան որ կ'այրի մեռնելու է անպատճառ: Լեզուն խօսուելով կը փոփոխի անդադար այնպիսի պատճառներու աղբեցութեան ներքեւ, զորոնք պէտք չունինք հոս ի՞-

չտատակել, վասն զի ոչ որ արդէն կ'ուրանայ՝ թէ գրեթէ ամէն լեզու փոխուած է եւ շարունակ կը փոխուի: Իսկ այս փոփոխութիւնը մինչեւ այն աստիճան երբեմն կը յառաջանայ եւ նախնական կերպարանքն այնչափ կ'այլալի, որ հինը նորին վրայ բոլորովն անձանաչելի կը մնայ: Այսպէս ո՞վ կրնայ մտածել՝ թէ հայերէն իւրոք եւ նոր պարսկերէնն է՞լ նոյն բառերն են, որ երբեմն ճշդիւ նոյնաձայն էին, եւ յետոյ միայն՝ փոխուելով տակաւ՝ այլքան այլաձայն եղած եւ իրարմէ օտարացած են: Սակայն եւ այնպէս այս բառերու կերպարանափոխութեան հմուտ լեզուաբանինն եւ ոչ վայրկեան մը կը տարակուսի անոնց վազեմի նոյնութեան վրայ, վասն զի համեմատական լեզուաբանութեան մէջ ապացուցուած ճշմարտութիւնն մին է: Այո, մեռած իւրոքին կենդանի դաւակն էն է՞լ, սակայն, որովհետեւ այն հայերէն է իսկ սա պարսկերէն, բարեբախտօրէն երկուքն ալ կենանք ունին դեռ, որովհետեւ իրարմէ անկախ ապրած են: Եթէ այս բառն փոփոխութիւնն հայ լեզուաց շրջանակին մէջ կատարուէր, իւրոք մայրն անշուշտ մինչեւ հիմա ընդունվին մեռած է: անգործածական մնացած պիտի ըլլար, եւ է՞լ դուստրը միայն պիտի ապրէր կամ գործածուէր: Սակայն այսպէս չէ եղած, որովհետեւ՝ ինչպէս ըսինք, ոչ նոյն այլ օտար լեզուաց բառն է իւրոք եւ է՞լ:

Եթէ խոսուելով փոխուած են բառերը, ուստի եւ հինը մեռած եւ նորը ծնած, հին լեզուն այլ եւս կենդանի չի կրնար համարուիլ, նաեւ երբ տեսնենք որ նոր եւ հին իրարու բոլորովն անման չեն, ինչպէս վերագոյն յիշուած օտարատոհմ բառերը: Մեռելութեան համար չի սահմանուիլ բոլորական անմահութիւն: Մենք սա կէտին վրայ կը պնդենք՝ թէ լեզու մը խոսուելով՝ անդադար կը փոխուի. եւ այս փոփոխութիւնն այնպիսի անմահութիւն մը յառաջ կը բերէ, որ հինը նորէն կը զատէ. մայրը կը մեռնի, բեռակը կը ծնանի: Իսկ մեր խօսքը հայերէնի վրայ ամփոփելով կ'ըսենք. Հին գոսական հայերէնը մեռած է, վասն զի տակաւ խոսուելով ու փոխուելով մեր արդի նոյն իսկ գրաւոր լեզուին մէջ նոր ու կենդանի կերպարանք մը առած է: Այս նորութիւնը կամ տարբերութիւնը եւ այս կենդանութիւնն բեռեան հանել՝ մեր յաջորդ յորդածներուն բառական նիւթ պիտի մատակարարէ:

Հ. Ս. Ս.

Գ Ի Բ Ե Ն Գ Ի Ռ Ի Թ Ի Ն Ի

Խօսելը միայն մարդու սեպհական է, վասն զի մարդկային խորհող հոգի մը միայն կրնայ զայն յառաջ բերել: Եւ որովհետեւ մարդը կը խորհի՝ հարկ է որ խօսի: Սակայն մարդուն ոչ եթէ խօսելը, հապա խօսելը կարողութիւնը՝ այսինքն խօսողութիւնն եւեթ բնածին է: Մասնակն աշխարհ գալէն ետքը՝ պէտք է որ իր նմաններէն խօսիլ սորվի. եւ նոյն իսկ մարդկութիւնը՝ մինչդեռ նորածին էր յերկրի, զգացած է անտարակցոյ բազմադիմի դժուարութիւններ՝ մինչեւ որ իրեն աղքատին լեզուն բառական միժերբով՝ ճոխացուցած է՝ ամէն բան բացատրելու չափ:

Մարդկային ամէն ցեղը ունեցած են միշտ լեզու մը: Անբարբառ անխօս ցեղի մը յիշատակն եւ ոչ հնագոյն առասպելաց մէջ կը գտնուի: Անկիրթ նախատոհմը, որոնց մենք այսօրս կը ծանօնանք սերունդները, հարկաւ զուրկ չէին լեզուէ մը: Սակայն լեզուներն այնչափ աղքատ կամ շուխ են, որչափ որ նոյն լեզուները խօսող ժողովրդեան խորհրդոց սահմանն անձուկ կամ ընդարձակ եւ քաղաքակրթութիւնը խնայող հոգին կամ բարձրագոյն է: Երկրագնդին վրայ այնչափ բազմաթիւ լեզուներու եւ անթիւ գաւառաբարբառներու մէջ էր հնչէ մարդկային խօսքը. մինչդեռ անդիլ ժամանակն անդադար փոփոխութեանց մեջ մեռած են ստուգիւ ուրիշ հազարաւոր լեզուներ ալ, որոնց մենք գոյութեանը վրայ ոչինչ գիտենք: Վասն զի մեռեալ լեզուներն այնչափ մատչելի են յետագայ սերնդոցս, որչափ որ կրնանք հասկնալ զայն գրոց մնացորդներէն, որոնք նշխարներն առ մեզ ցմբէ ժամանակս եկած հասած են:

Գրոյն թիւն, որով անտես անկայ խօսքը տեսանելի կերպարանք եւ հաստատութիւն առաւ, եղաւ կարեւորագոյն քայլը, զոր մարդն իւր կրթութեան շաւղին մէջ փոխեց: Գրաւոր կերպով հաղորդակցութեան կարեւորութիւնը միշտ զգալի եղած է այն ժամանակ, երբ ժողովուրդ մը կը հասնի քաղաքակրթութեան որեւէ իցէ աստիճանին: Գիրն՝ իւր գիւտէն ետքը՝ հարկ էր որ այս քաղաքակրթութեան յառաջադիմութեան զօրաւոր գործին ըլլար: Արպիսի սեւիլ պիտի ընծայեցնէին մեզ այսօր մեր քաղաքակրթութիւնն ու գիտութիւնը, եթէ չեւնենայինք գիրը: Բայց արդէն հին նաեւ հնագոյն նախապատմական ժամանակներն ալ յԱսիա կային ազգեր, որոնց ծանօթ էր գրոյն գոյու-